

**BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI KAR**

Urbanisztika Tanszék

TÉZISFÜZET

Kissfazekas Kornélia

VIDÉKI VÁROSKÖZPONTOK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

című PhD doktori értekezéséhez

Témavezető: Dr. Meggyesi Tamás, Dsc

TARTALOMJEGYZÉK:

I. KUTATÁSOK CÉLJA, AKTUALITÁSA

1.A TÉMA ISMERTETÉSE

2. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKOLTSÁGA ÉS IDŐSZERŰSÉGE

3.CÉLKITŰZÉSEK

4.VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

- A kutatás eszközei
- A vizsgált esettanulmányok kiválasztásának szempontjai
 - A vizsgálat feldolgozási eszközei
- A vizsgált épületek körének meghatározása

II. AZ ÉRTEKEZÉS MEGÁLLAPÍTÁSAI – TÉZISEK

1. A VÁROSKÖZPONT ÉRTELMEZÉSE

2. A KONTEXTUS ÉRTELMEZÉSE

3. VÁROSKÖZPONTI KONTEXTUS-SZINTEK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

4. A TÖBB-SZINTŰ KONTEXTUS HIÁNYÁNAK HATÁSA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

**III. A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE
TOVÁBBI PUBLIKÁCIÓK**

Budapest, 2010. március

I. KUTATÁSOK CÉLJA, AKTUALITÁSA

1. A TÉMA ISMERTETÉSE

Minden fontosabb korszaknak megvannak a rá jellemző -emblemikusnak szánt vagy azzá váló- intézményi épületei. Saját koruk üzenet közvetítői, melyek funkciójuk, elterjedésük, városépítészeti és építészeti eszköztáruk révén, gazdag módon fejezik ki annak „tartalmát”, fontosságai szempontjait.

A XIX. második felében a városiasodás szempontjából meghatározó középületek sora épült fel a magyar vidéki településeken, az iparosodást, polgárosodást képviselve. Az államszocializmus ezek mellé - vagy éppen ezek ellenében – kívánta elhelyezni saját társadalmi igényeit reprezentáló intézményépületeit. A városi/megyei párt és közigazgatási épületek, az állami áruházak, a városi művelődési házak, szállodák és központi irodaépületek számára szinte mindenütt a történeti városmag közelségét keresték – részben funkcionális okokból, részben a történelmi kontinuitás közege miatt. Legtöbbjüket máig nem fogadta be igazán a város, környezeti kapcsolataik e mai hiányának a gyökere azonban korábbi keletű. Telepítésük, építésük során a kontextus-keresés, a kontextus-teremtés szándéka ugyanis csak ritkán fedezhető fel, s ez meghatározta nem csak hajdani, hanem jelenlegi (és jövőbeni) környezeti beágyazódásukat is.

Jelen értekezés az államszocialista korszakban legelterjedtebb, általa „emblemikusnak”, kiemelt szerepűnek szánt –jellemzően- intézményépületek városi hatásait vizsgálja. **Tehát a tárgya a magyar vidéki városokban az államszocializmus során lezajlott központfejlesztések viszonya, kontextusa a meglévő városközpontokhoz.**

2. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKOLTSÁGA ÉS IDŐSZERŰSÉGE

Az államszocializmus településközpontokhoz fűződő viszonyának témája feltáratlan, feldolgozatlan. Egyes épületek elemzése, leginkább a tervezőkhöz kötődő, kronológiai szempontú bemutatása már megjelent a szakmai sajtóban. Az államszocialista korszak egyes periódusairól szóló szakcikk-sorozatok, építészettörténeti szakkönyvek illetve visszaemlékezések -ha nem is nagy számban - szintén fellelhetők. Egy-egy városhoz kapcsolódóan már megjelentek olyan monográfiák, amelyekben a történelmi városfejlődés ismertetése során az 1945 utáni időszak tényszerű bemutatása is helyet kapott. Ez utóbbiak azonban az épületek funkciójának, szerencsés esetben tervezőinek tárgyyszerű megnevezésén túl jellemzően nem bonyolódnak városépítészeti elemzésekbe.

Hiánypótló a 2008-ban, minisztériumi megbízásra elkészült „*Magyar településközpontok*” című (jelenleg lektorálás alatt lévő) kézirat, amely 15 település központjának kialakulását és működését elemzi, kitérve az 1945 után lezajlott folyamatokra is. (Szerzője Ihrig Dénes egy. docens; munkatárs: Kissfazekas Kornélia - BME Urbanisztika Tanszék, Bp.).

A vidéki városközpontok intézményi épületeinek jelentős része fizikai állagromlása, funkcióvesztése, erkölcsi avulása nyomán mára végképp elvesztette a kapcsolatot a városi élettel, a városi környezetével. Legtöbbjük települése tanácstalan e zárványként jelen lévő, szerepüket küszködve kereső épületek jövőjét illetően. A választott témát ez különösen élővé, aktualitássá teszi.

3. CÉLKITŰZÉSEK

Az épületek városépítészeti értelmezésekor visszatérő fogalom a kontextus. A kontextus legközvetlenebbül megélhető formái nyilvánvalóan magának az épületnek az adott beépítési, építészeti környezethez való viszonya, a szomszédjaival való kapcsolat-vállalása vagy tagadása. A személyesen megtapasztalható kontextus azonban része egy városi szintűnek is, annak az összefüggésrendszernek, amely csak „messzebről nézve”, a nagyobb szövetben rajzolódik ki.

A kontextus eltérő léptékeihez különböző részletettségűek tartoznak, s ezek vizsgálatokor más és más szempontok és nézőpontok kerülnek előtérbe.

Egy épület vagy épületcsoport megjelenésének hatásai; helye, térbelisége a várostestben, viszonya a városszövethez, valamint városépítészeti téri- és tömegkapcsolatai mind ugyanannak a szövegösszefüggésnek a különböző léptékű olvasatai.

Ezek közül az értekezés a városi kapcsolatok szempontjából legmeghatározóbb három réteget emeli ki:

- **a várostest-kontextust** – mint, a meglévő városközpont és az új városközponti intézményfejlesztések térbeli helyzetének egyik jellemzőjét;
- **a városszövet-kontextust**, a városszerkezeti és beépítési kapcsolatok, vagyis a városszövethez való viszonyt;
- **a városépítészeti kontextus** (ko-texust¹), vagyis az épület közvetlen környezetéhez való téri és tömeg kapcsolatát.

Az értekezés eszköze, de egyben egyik célja is a sokrétű kontextus fent említett főbb metszeteinek a megfogalmazása. Eszköze, amennyiben a különböző léptékek kontextus-szemponútú elemzése -a mintaként kiválasztott településekben lezajlott városközponti építések példáin - az összehasonlítás, a tipologizálás lehetőségét kínálja. Ugyanakkor célja is, hiszen az alkalmazott elemzés bemutatja: a korszak városépítészeti kudarcának egyik oka éppen e többretegű kontextus hiánya.

Az alkalmazott több-szintű kontextus elemzés (várostest/városszövet/városépítészeti), mint módszer is új eszköznek tekinthető, amely más típusú építések – például a lakótelepek és a városközpontok - környezeti kapcsolatainak elemzéséhez is mintául szolgálhat.

4. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

- **A kutatás eszközei**

Az értekezés megalapozása két különböző irányból és szemlélettel történt. A **szakirodalmi, könyvtári és tervtári anyagok feldolgozása** a korszak városközpontjaihoz fűződő viszonyának elméleti, eszmei részét, alkorszakait és a jellemző tendenciákat segítettek megismerni. Összefoglalása az értekezés **I. fejezetében** található.

Emellett elengedhetetlen volt a tényleges történések, a városokban lezajlott konkrét építések felmérése, melynek alapeszközeként **magyar városok esettanulmányként történő kognitív feldolgozása** szolgált.

- **A vizsgált esettanulmányok kiválasztásának szempontjai**

A vizsgálatba vont települések a megyeszékhelyek lettek, mint kiváltságos helyzetű, megkülönböztetett fejlesztési lehetőségekkel rendelkező, de egymással – elvben - azonos elbírálású városok. Az így, objektív „mintavétel”-l kiválasztott 18 település heterogén összetételű csoportot alkot; méretüket, szerepkörüket, múltjukat, táji és épített adottságaikat tekintve szerencsésen sokféle esetet képviselve. (A vizsgált megyeszékhelyek között ugyanakkor nem szerepel az egyedi példát jelentő, kiváltságos helyzetben lévő Budapest, amelynek nagyságrendje, saját belső fejlődési tendenciái más magyar várossal nem állíthatók párhuzamba.).

Valamennyi kiválasztott városhoz rövid összefoglaló anyag készült, a vizsgált korszak szempontjából meghatározó, fontosabb intézményépületek tárgyyszerű leírásával. Ezek nevesítése során elsődleges volt, hogy városközponti vagy a város számára fontos szereppel bíró, központképző épületről legyen szó.

Az esettanulmányok alapját a vonatkozó szakirodalmi anyagok feldolgozásán túl, a személyes helyszínelés, valamint fontosabb városrendezési tervi anyagok (általános és részletes rendezési tervek) áttekintése adta. A városleírások az értekezés „alátámasztó munkarésze”-ként a **Függelék**-ben található.

¹ A szövegben a kontextust a megnyilatkozások (fizikai, szociális és mentális világból összetevődő) kommunikációs környezetére vonatkozó fogalomként értelmezik, míg a ko-texust terminust a megnyilatkozásban előforduló szavak nyelvi környezetére alkalmazzák.

- **A vizsgálat feldolgozási eszközei**

A városi építéstörténet megismerése nyomán minden egyes településhez a beépítési szövetet és városszerkezetet bemutató ábrák készültek.

Az ábrázolásnál nem a történelmi városmag szigorú lehatárolása, a belváros vagy a városközpont konkrét határok közötti ábrázolása volt a cél, hanem a városközpontot meghatározó téregyüttes, az adott településre -és csak rá- jellemző, azt a felismerhetőségig kirajzoló központi városszerkezet és városszövet grafikai kiemelése. A városi léptékű kontextust ábrázoló térképsorozaton kívül –azok egy-egy részletének kinagyításával- külön ábráskor mutatja be néhány (a későbbiekben ismertetett szempontok szerint kiválasztott), gyakran előforduló városépítészeti helyzetet.

- **A vizsgált épületek körének meghatározása**

A megkülönböztetett (a rajzokon piros) színnel jelölt épületek kiválasztásának elsődleges szempontja volt, hogy az új építés a meglévő városszerkezeten belül valamilyen (funkcionális, strukturális vagy építészeti) szempontból lényegi hatást gyakorolt-e. Vagyis az elemzés alapja nem az épületek építészeti minősége, hanem a városi rendszerben betöltött szerepe volt.

Az ábrák célja tehát, hogy bemutassák a vizsgált **korszakban lezajlott fontosabb városközponti (jellemzően intézményi) építéseknek a városszövethez, a beépítéshez, a szerkezethez illetve közvetlen építészeti környezetükhöz való viszonyát.**

II. AZ ÉRTEKEZÉS MEGÁLLAPÍTÁSAI - TÉZISEK

1. A VÁROSKÖZPONT ÉRTELMEZÉSE

A városközpont nem egy kompakt, lezárt egység. Időben alakul, változnak a határai, a belső hangsúlyai, az egyes területrészeinek a szerepe. Olykor új területek irányába terjeszkedik (spontánul vagy irányítottan), új pólusokat képezve, miközben korábbi fontos pontjai esetleg egy időre elcsendesednek vagy funkciót váltanak. A városközpont kiterjedése változó, az intézményi fejlesztések kisugárzásai és az azokat összekötő belső városszerkezeti kapcsolatok alakulása folytán határai időről-időre módosulnak. **Területi kiterjedése tehát nem köthető egzakt határokhöz.**

2. A KONTEXTUS ÉRTELMEZÉSE -

A. Azt a **többléptékű kapcsolati rendszert**, amely egy adott helyhez, adott szituációhoz tartozó válaszként létrehozott városi épület/épületegyüttes és környezete között térbeli és időbeni kötődéssel létrejön, **városi kontextus**-nak nevezhetjük.

B. A **városi kontextus** több tényezőből áll, és több, különböző léptékből értelmezhető. **Egyes szintjei nem egymásra, hanem egymásba épülnek**, vagyis a szintek ugyanannak a dolognak, a lépték különbség miatti különböző olvasatai. A lépték meghatározza a kontextus olvasatát.

C. A városközponti bővítések minőségét a **várostest(D)–városszövet(E)- városépítészet (F)** mindhárom szintjén teljesülő kontextus garantálhatja. Bár a *várostestbeni* tériség bizonyos helyzeteinek lehetnek a *városszövetre* vonatkozó törvényszerű konzekvenciái és egyes *városszöveti-kontextus*-helyzetek megteremthetik a városi elemek közötti, bizonyos *városépítészeti* alaphelyzetek előfeltételeit, azonban a **kontextus három szintje nem ágyazódik feltétlenül egymásba.**

D. A **várostest-kontextus** léptéke az új épületek/épületegyütteseknek a meglévő beépített területen (várostesten) belüli térbeli helyzetének vagy más területegységekkel (jelen esetben: meglévő városközpontokkal) kialakított térbeli viszonyának elemzésére alkalmas.

Az új építéseknek a városközponthoz fűződő térbeli viszonya kihat a központ működésére, belső erővonalaira, bizonyos esetekben a kiterjedésére is. Ezért a városközpont-alkotó új építések helykijelölésénél alapvető a várostest léptékű kontextusnak, vagyis az új építésnek a meglévő beépített területhez és különösen a városközpontjához fűződő téri viszonyának a vizsgálata is.

E. A városszövet–kontextus léptékében, az épületnek/épüleategyüttesnek (az utcaszerkezet, a beépített és beépítetlen területek arányával és a telekstruktúra által kirajzolódó) városszövettel való kapcsolata vizsgálható. A városszöveti kontextus az épület/együttes közvetlen környezeti beágyazódásnak léptéke.

A várostérképekre ráközelítve, az új léptékben a kontextusnak más olvasatai élesednek ki. A kontextus ezen értelmezési szintjén a beékelődő/csatlakozó új terület szövege, belső szerkezeti rendje, a beépítése jellege, és mindezek együttes viszonya a befogadó szövet hasonló elemeihez mutatják meg a kontextus létét vagy nemlétét s annak milyenségét. A tériség kontextusának szintjén elhibázott döntés nem okoz feltétlen konfliktus helyzetet a szövet kontextusának szintjén.

Egy-egy térbeli helyzethez a szövet többféle lehetséges válasza létezik, úgy magában az újonnan beépített területen belül, mint annak a meglévőhöz való viszonyában. A lehetséges kombinációk közül, az értekezés csak a megvizsgált esettanulmányokban előforduló szituációkat emeli ki.

F. A városépítészeti kontextus léptéke az épület közvetlen kapcsolatait, a környező épületekkel, határos városi elemekkel (terekkel, utcákkal) kialakított tér- és tömeghatásait mutatja.

A városépítészeti kontextus a városi struktúrán belüli harmadik, vizsgált szintje a városépítészet és az építészet határán mozog. Ez az a lépték, az a ráközelítés, amelyben a városépítészet szóösszetétel a legteltjesebben és legkonkrétabban valós formát ölthet, amelyben az épületek konkrét formát öltve a magassági viszonyaikkal jelennek meg – vagyis a kontextus valóban térbelivé, háromdimenzióssá válik.

3. VÁROSKÖZPONTI KONTEXTUS-SZINTEK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

A. Az államszocializmusban az új városközponti építések térbeli, **vároستest-beni kontextusának** legfőbb jellemzője, hogy többnyire a történeti városközpontok szoros közelségébe – olykor területileg abba ékelődve – épültek, gyakran több, új épület csoportos elhelyezésével.

B. A **települési szövet kontextusának** szintjén a szocialista realizmust követő államszocialista városközpont építések a meglévő városszerkezeti elemek (utcák) nyomvonalát jellemzően megtartották, a tömböket valamint a telekstruktúrát azonban gyakran ártírták. Ennek nyomán megváltozott a beépített/beépítetlen területek aránya, a közterületek légtéraránya, az új épületek léptéke. Mivel a telekosztás a város építészeti léptékének is a mércéje, a megépült intézmény-központok hatása elsősorban a meglévő városi lépték megbolygatásában nyilvánult meg. Az utca-tömb viszonyában, vagyis a síkmorfológia szintjén lezajlott léptékváltás, értelemszerűen a magassági morfológiai viszonyokra is kihatott.

C. Az államszocializmusban a várost sokszor, mint komponálandó művet tekintették. Bizonyos épületeket egy-egy városi tengely lezárásaként, vertikális vagy olykor horizontális hangsúlyként helyeztek el. Ennek során az épület *jel*-szerepe fontosabb volt, mint közvetlen környezetével, a szomszédos épületekkel és a határoló közterületekkel való viszonya. Tehát számos esetben a **városépítészeti kontextust** alárendelték az épület várostest-beni és városszerkezeti helyzetéből adódó térbeli hangsúly szerepének.

4. A TÖBB-SZINTŰ KONTEXTUS HIÁNYÁNAK HATÁSA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

A. A magyar városközpontok arculatát jellemzően a szocialista realizmust követően lezajlott építések alakították, melyek szemléletében a történelmi örökség kettős tagadása érvényesült. A nemzetközi

modernizmus felül akarta írni a hagyományos városszerkesztési és építészeti elveket. Az államszocializmus alulértékelt a múlt kulturális és társadalmi örökségét, a városszerkezet hagyományokon és meglévő tulajdonviszonyokon alapuló rendszerét. Mindkettő szemléletében negligálta a városi kontextus fontosságát. Az államszocialista városközpont építések döntő többségénél e két folyamat egyidejű, egymást erősítő hatása érvényesült; jellemzően a modernizmus adta a (város)építészeti elveket, az államszocialista építési jog és gyakorlat pedig az eszközöket (kisajátítás, évtizedekig tartó építési tilalom, változtatási tilalom).

B. Az államszocialista időszak felrúgta a városkép (több évszázadosan) hagyományosan alkalmazott íratlan kompozíciós elveit:

- sok esetben nem a kiemelt szerepű (intézmény) épületek adták a vertikális városi hangsúlyt;
- számos esetben a városépítészeti hangsúlyokat nem a városközpontba helyezték.

Ezzel átformálták a központi városi funkciók városszerkezeti helyzetének és a tömegformálásának szimbiózisával történő üzenetértékét. A (leg)magasabb városi ház már nem jelölte ki feltétlenül a központot, és sokszor a funkcionális szereposztásban betöltött helyzete alapján sem bírt megkülönböztetett szereppel – csak formai eszközként alkalmazták.

III.- A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK EGYZÉKE

- *Négysarkú város avagy Budapest utópiák 1945-ben* –In:Utóirat/ Magyar Építőművészet / 2006.6
- *Dilemmas Apropos of the Role Changes of Hungarian Town Centres after 1945.* In:Periodica Politechnica / Architecture 2008/2. p 67-72
- *A magyar városközpontok átalakulása a II. világháború végétől a rendszerváltásig.* In: Építés-Építészettudomány 36. 1-2. Akadémiai Kiadó, 2008 jún. (lektorált akadémiai folyóirat Scopus adatbázisban regisztrált)
- *Magyar településközpontok.* (könyvkézirat) szerző: Ihrig Dénes (munkatársként a 22-44. oldalak, valamint a városeelemzések 1945 utáni időszakára vonatkozó anyagok szerzője) BME Urbanisztika Tanszék, Bp.2008.

TOVÁBBI PUBLIKÁCIÓK

- *A Tulipán-vita* In:Periodica Politechnica – 1998
- *Építések az Európai Unióban – a 85/384 CEE sz. direktíva.* In:Műszaki tervezés - ÉTK/2004 (XLIV)1
- *Stílusgyakorlat* In:régi-új Magyar Építőművészet / 2006.1
- *Only What is a Must for Authenticity* régi-új Magyar Építőművészet/ 2006.4
- *A rejtett lehetőségek háza – Roosevelt tér7/8* In:régi-új Magyar Építőművészet / 2006.5
- *La città e il fiume.* In: Architettura in-Formazione - Palazzo Gravina - 2006/ n.22
- *Speciális fejlesztési programok* –(Vállalkozási alapú lakásfejlesztés). In: „Településfejlesztés” BME-Egyetemi jegyzet-Bp.2006.
- *Újraértelmezve* . In: régi-új Magyar Építőművészet / 2007.3